

и материалы. – М., 1923; Смирнов В. Из революционной истории Финляндии 1905, 1917, 1918 гг. – Л., 1933; Новикова И.Н. Великое княжество Финляндское в имперской политике России // Имперский строй России в региональном измерении (XIX - начало XX века). – М., 1997; Новикова И.Н. Особое государство или провинция империи: проблема государственно-правового статуса Финляндии в российско-финляндских отношениях XIX в. // Пространство Власти. Сб. статей. – М., 2001; 2. Национальная политика России: история и современность. – М., 1997; 3. Полвінен Т., Юссина О., Лунтінен П. Від Великого князівства до сучасної держави: Політична історія Фінляндії – від 1809 року. – К.: Унісерв, 2002. – С.53; Юссина О., Вентіля С., Невакиви Ю. Политическая история Финляндии. – М., 1998. – С.22; Luntinen P. Sotilasmiljoonat. – Helsinki, 1984. – S.147; Ютиккала Э. История Финляндии с древности до стабилизации самостоятельности в 1939 г. // Прибалтийско-финские народы. Ювяскюля, 1995. – С.53; Расила В. История Финляндии. Петрозаводск, 1996. – С.59.; Россия и Финляндия в XVIII-XX в. Специфика границы. СПб., 1999. – С.26-35; Койвисто М. Вехи пути: взгляды на внешнюю политику Финляндии. – М., 1987. – С.43; Койвисто Майно. Русская идея. Перевод с финского – М.: Издательство "Весь Мир", 2002. – С.143; 4. Метола Э. Революция 1917 года и обретение Финляндией независимости: два взгляда на проблему // Отеч. история. – М., 1993. – №6. – С.27-36; 5. Ютиккала Э. Вказана праця. – С.97-105; 6. Krusius-Arenberg.L. Finnischer Separatismus und Russischer Imperialismus im vorigen Jahrhundert // Historische Zeitschrift – 1959.– S.273; Ropponen R. Die russische Gefahr. – Helsinki, 1976. – S.70; 7. Архив новейшей истории России. Журналы заседаний Временного правительства: Март-октябрь 1917 года. В 4-х т. Том 1. Март-апрель 1917 года. Отв.ред. Б.Ф. Додонов. – М., 2001. – С.52-54; 8. Метола Э вказана праця. – С.48; 9. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917). «Российская политическая энциклопедия» – М., 2004. – С.254; 10. Милюков Павел Николаевич Воспоминания (1859 – 1917). В 2 т. Под редакцией М.М. Карповича и Б.И. Элькина. – Нью-Йорк., 1955. – С.26; 11. Полвинен Т. Держава и окраина. Н.И. Бобриков - генерал-губернатор Финляндии 1898-1904 гг. СПб., 1997. – С.7-15, 247-259; Venäläisten sortokausi Suomessa. – Porvoo-Hels., 1960. – S.19-23, 35; Ropponen R. Die russische Gefahr. – Hels., 1976. – S.71; 12. Бобович И.М. Русско-финляндские экономические отношения накануне Великой Октябрьской социалистической революции. –Л., 1968. – С.6; 13. Юссина О., Хентіля С., Невакиви Ю. Вказана праця. – С.103-105; 14. Сюкияйнен И.И. Революционные события 1917-1918 гг. в Финляндии. – Петрозаводск, 1962. – С.36; 14. Смирнов В. Вказана праця. – С.79-81.

А.В. Войнаровський

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В ПОЛЬЩІ

Аналізуючи утвердження у 1944-1948 рр. у Польщі тоталітарного режиму радянського звірця, варто наголосити, що дана тема є складною для системного дослідження. Одним із таких суперечливих аспектів є неузгодженість термінології щодо політичної системи, яка постала в Польщі у зазначений період. В історіографії існують найрізноманітніші дефініції характеристики польського суспільства та державної системи, яка сформувалась на 1948 р. Частина істориків вважає, що це – класичний тип тоталітаризму. Альтернативною є точка зору, що певні ознаки адміністративно-командної системи були, але полякам вдалося зберегти певні демократичні інституції, а тому неправомірно класифікувати дану систему як тоталітарну. Окремі польські історики взагалі заперечують наявність суверенної держави з 1939 р. до 1989 р., характеризуючи зміни 1944-1948 рр. як заміну одних окупантів іншими¹. Відповідно до цієї точки зору, необхідно вести мову про 50-річчя окупації і повну залежність системи політичної влади в Польщі від метрополії, тобто СРСР.

Стосовно природи формування державного ладу в Польщі у другій половині 40-х рр. в історіографії склалось кілька підходів: Представники радянської історичної науки й їхні послідовники в ПНР класифікували суспільні процеси другої половини 40-х років ХХ ст. як розбудову соціалістичної системи, що є теоретично обґрунтовано марксистським вченням і цілком закономірним аспектом еволюції суспільства від нижчої форми до вищої. Більшість спиралася на класичні тези про загострення класової боротьби, передову роль пролетаріату і його перемогу над реакційними силами, які гальмували розвиток польського суспільства. Теза про загострення класової боротьби явно не вписується у формат країни, звільненої з-під нацистської окупації, де власне привілейовані класи (буржуазія, поміщики – використаємо радянську термінологію) були відсутні. Адже німецькою адміністрацією під час окупації фактично вся економіка була взята під контроль, частина представників привілейованого класу була знищена фізично, частина – позбавлена права власності, частина емігрувала. Відразу після звільнення від нацистів було проведено аграрну реформу, тобто поміщиків як класу не було, а велика і середня промисловість перейшли до державного управління². Тому теза про класову боротьбу є нічим іншим, як вигадкою

радянських істориків, які просто були зобов'язані дотримуватися канонів марксизму, спотворених сталінізмом. Отже, про еволюцію суспільства за п'ятичленкою марксизму вести мову не доводиться.

Представники польської історичної науки в еміграції, переважна більшість західних дослідників зводили всі суспільно-політичні перетворення та розбудову державного ладу в Польщі до окупаційної політики СРСР та, відповідно, насадження в Польщі маріонеткового комуністичного режиму. Дане обґрунтування видається, на перший погляд, цілком доцільним, якщо врахувати особливості польського суспільства. Польська компартія, ліквідована у 1938 р. і поновлена у 1942 р. під вивіскою робітничої, не мала суттєвого впливу ні до війни, ні після свого поновлення. Отже, провідної самобутньої потужної сили, яка би здійснювала комуністичну реформацію, не було. Більше того, польське суспільство було налаштоване антикомуністично, антиросійськи. Поляки з острахом сприймали прихід визволителів, будучи обізнаними з політикою колективізації та войовничим атеїзмом в СРСР. Проте активну співпрацю з СРСР вела не лише залежна від Москви ППР. До комуністів активно долучились соціалісти³. Частина представників інтелігенції пішли на співпрацю з ППС та ППР. Окремі представники польської спільноти, які до війни в залежності від свого соціального статусу, були позбавлені доступу до влади, почали співпрацю з кон'юнктурних міркувань. Таким чином, редукція формування влади лише одним радянським чинником теж, щонайменше, видається не зовсім об'єктивною.

В окремих дослідженнях простежується прагнення поєднати роль зовнішніх і внутрішніх факторів відновлення польської державності після війни. Поєднати роль внутрішніх чинників та зовнішнього впливу, але, як правило, не з міркувань історичної науки, а відповідно до політичних уподобань того чи іншого автора⁴. Наприклад, в окремих російських публікаціях є спроби виправдання: роль СРСР була другорядною, а першочерговий чинник - це активна діяльність самих поляків. І навпаки, - в польських публікаціях не зникають звинувачення в бік Росії.

Особливістю досліджуваної проблеми є надмірна політизованість, емоційність. Характерна риса частини досліджень і публікацій - їхній мозаїчний характер, тобто досліджено лише окремі аспекти.

Поєднання цих двох груп факторів, політичної боротьби і соціальної дезорганізації, й зумовило становлення тоталітарного режиму в Польщі.

Характеризуючи політичні події в польському суспільстві у зазначений період, необхідно виділити його складові.

Вагомий вплив на внутрішньополітичне життя мав чинник зовнішньої політики. Фактично кожна із польських політичних сил намагалася заручитися підтримкою чи то СРСР, чи то США й Великобританії⁵. Показовою є проблема територіальних змін у країні після війни, коли кожна політична сила мала певне бачення розв'язання цієї проблеми і, відповідно, орієнтувалася на певне коло міжнародної підтримки.

Фактично всі польські політичні сили, за винятком ППР, бачили оновлену Польщу в межах 1939 р. Відповідно, орієнтуючись на таку територію, необхідно було враховувати те, як розв'язати національне питання та як оцінити приєднання у 1939 р. до складу СРСР західноукраїнських та західнобілоруських земель⁶. Особливо гострою була остання проблема. В разі повернення цих територій Польщі дії Радянського Союзу у 1939 р. можна було б кваліфікувати як акт агресії. Для країни, яка зробила найбільший внесок у боротьбі з нацистською Німеччиною, це було недопустимо. Та й навряд чи Сталін би погодився на такі територіальні зміни, хоча на переговорах тиск з боку Великобританії і США був. Важливо те, що перемога сталінської дипломатії щодо територіального облаштування одночасно виключає з арени внутрішньополітичної боротьби польський уряд в еміграції, який не визнав рішень Ялтинської конференції. Натомість польські комуністи зі своєю програмою творення польської держави для поляків та визнання перед етнічних українських, білоруських та литовських територій де-юре отримують привілеї для подальшої політичної боротьби. Таким чином, розстановка політичних сил починає змінюватися на користь комуністичних сил.

Варшавське повстання та операція «Буря» не виправдали сподівань демократичного табору, що СРСР підтримає або хоча б визнає АК як представників польської влади. Більше того, людські втрати істотно послаблять АК і Делегатуру. Натомість СРСР активно підтримає штучно створену ПКНВ. Остаточного нищівного удару по Делегатурі та формуваннях АК буде завдано арештами керівництва у березні 1945 р⁷. Отже, за координаційних, а частіше безпосередніх дій Радянського керівництва найбільш потужні сили опозиції було виведено з боротьби. Як такої легальної сили, яка могла би протистояти комуністам, у Польщі не стало.

Проте вона починає активно формуватися з приїздом колишнього прем'єр-міністра уряду в еміграції С. Миколайчика. ПСЛ має стрімкі темпи зростання чисельно, її вплив на поляків найбільший, оскільки це єдина легальна сила, що протистоїть комуністам⁸. Розпочинається активна підготовка до виборів, але, враховуючи всю складність ситуації та можливість поразки лівих сил, які в той час становлять більшість у коаліційному уряді ТУНС, вибори відтягують на пізніший термін.

Істотно послаблювала позиції демократичного табору у їх протистоянні з лівими силами відсутність єдиної консолідуючої національно-демократичної програми дій. Проекти реформ, які пропонували демократичні партії, були запізнілою реакцією на дії прокомуністичних сил.

На цей момент політичні сили поділяються на два табори – промосковський (ППР, ППС, СЛ, СН) та опозицію ПСЛ. Але картину не можна сприймати настільки спрощено⁹. Найпотужніші партії орієнтовані на СРСР, а саме ППС і ППР характеризуються внутрішнім розколом. У таборі ППС більшість схильна до співпраці з партією Миколайчика, між ними не існує особливих ідеологічних розбіжностей. Але тут знову проявляється зовнішній чинник. ППС прагне брати активну участь у міжнародному соціалістичному русі і виступає з антинімецькими гаслами, а конкретно проти участі німецьких соціалістів у Соцінтерні. Натомість більшість західноєвропейських соціалістів сприймають польських соціалістів негативно за співпрацю з СРСР. За таких обставин ППС просто змушена була піти на співпрацю з лівим блоком.

У ППР теж окреслюються дві течії. Це прихильники копіювання радянського шляху розвитку та ті хто виступає за самобутній польський шлях побудови соціалізму. Ситуація потребує арбітражу та координації дій, і таким «арбітром» виступає Сталін. Делегації від цих партій регулярно виїждять до Москви. Необхідно зазначити, що напередодні виборів Сталін схвалює концепцію польського національного шляху до соціалізму, чим безумовно підкупив тих політичних лідерів, які мали сумніви щодо доцільності об'єднання в лівому блоці¹⁰. Особливо важливим це було з тактичної точки зору, адже вихід ППС із блоку робив сподівання на успіх украї примарними. Однак сильні позиції Миколайчика не залишають у спокої комуністів, особливої актуальності набуває та обставина, що сільське населення в абсолютній більшості підтримує ПСЛ. Для внесення розколу серед селян комуністи створюють партію-двійника ПСЛ «Нове Визволення». ППР максимально активізує агітаційно-пропагандистську діяльність на селі.

ППР використовує подвійні стандарти. Здійснюється активна інфільтрація комуністів до влади. Захопивши провідні посади в силових структурах, адміністрації, управлінні підприємствами, встановивши контроль над профспілками; ППР декларує гасла демократії, а на практиці активно розгортає карально-репресивну діяльність. До неугодних політиків застосовують стереотипні шаблони фашистів або ж фашистських поплічників, терористів, бандитів. У суспільстві нагнітається атмосфера страху. Прояв подвійного стандарту був власне і в питаннях ідеології та практики робітничої партії¹¹. Фактично ППР використовувала ідеологічні гасла соціалістів, що, до речі, викликало непорозуміння у багатьох політиків, адже є ППС, а на практиці намагались уживати заходів, апробованих більшовиками в 20-30-х рр. в СРСР.

Апробацію свого потенціалу лівий блок здійснює на референдумі 1946 р., де розглядаються питання територіальних змін (щодо приєднання північних і західних територій до Польщі), доцільність здійснюваних соціально-економічних реформ, структура майбутнього парламенту. Питання були сформульовані таким чином, що вони мали б отримати загальносуспільне схвалення. Окрім того, це давало попереднє бачення майбутнього державного ладу. За офіційними даними всі питання було схвалено. Опозиція (ПСЛ) категорично заперечувала такі дані, заявляючи про фальсифікацію¹². Проте її протести було ігноровано, провладна ліва більшість розпочала активну підготовку до виборів. Готувалася до виборів і ПСЛ: Миколайчик заявив, що партія буде власними ресурсами проводити паралельний підрахунок голосів.

Вибори 1947 р., за офіційними результатами, стали блискучою перемогою прокомуністичних сил. ППР використовувала найрізноманітніші методи, щоб оголосити про перемогу. Було розгорнуто широку агітаційно-пропагандистську кампанію, у більшості виборчих комісій працювали представники ППР і ППС, в частині округів ПСЛ було взагалі усунуто від виборів за порушення законодавства, активно працювали силові структури. Фальсифікація результатів виборів була очевидною. Протест С. Миколайчика і оголошення паралельних підрахунків результатів виборів ніхто не брав до уваги, не мали жодного впливу і «Акції Станіслава», тобто протести перед польськими посольствами в країнах Західної Європи¹³. Так званий блок «демократичних партій» розпочав формувати уряд, було обрано Президента. Тиск проти ПСЛ дедалі посилюється.

Розгортання «холодної війни» спонукало до змін і політику Москви. Якщо раніше було намагання спілкуватись у консультативному тоні, хоча й характер консультацій був наказним, відтепер стиль спілкування набуває імперативного характеру. Розгортаються репресії проти ПСЛ, змінюється характер звинувачень, інкримінується шпигунство на користь США. Миколайчик був змушений виїхати за кордон, після чого партія продовжує існувати суто номінально¹⁴.

Паралельно ведеться боротьба проти «ухилів» всередині ППР і ППС, різкій критиці піддаються прихильники національної концепції розбудови соціалізму. Єдино правильним визнається радянський шлях. Ведеться активна підготовка до об'єднання робітничих партій (ППР і ППС). Результатом є утворення Польської об'єднаної робітничої партії у 1948 р. фактично зберігається багатопартійна система, але по суті своїй вона є номінальною. ПОРП зливається з державним апаратом і по суті стає вищою ланкою державної влади, а це - одна з головних ознак тоталітарного режиму. Отже, дані факти є свідченням становлення жорсткої унітарної ідеології.

Становлення змін в оновленій польській державі було можливим за радикальних трансформацій у соціальній структурі польського суспільства, оскільки соціальні процеси і політичне життя - явища взаємопов'язані і взаємообумовлені. Одним із проявів цієї трансформації було явище маргіналізації.

Найголовнішим чинником, який спричинив соціальну дезорганізацію, безумовно, є Друга світова війна. Країна зазнала колосальних людських втрат - величезна кількість інвалідів, поранених і психічно травмованих. Було зруйновано економіку, структуру комунікацій. Давалася взнаки тривала окупація території. Зруйнованою була система освітніх установ, пограбовано установи культури¹⁵.

По-друге, втрата еліти державців. Найбільших втрат зазнали представники політичної та інтелектуальної еліти. Частина політиків не повернулася з еміграції, не погоджувались працювати з новим, неприйнятним для неї режимом. Тому постала потреба у формуванні нових управлінських кадрів. Комуністична ідеологія передбачала активне залучення до політичної та управлінської діяльності представників соціальних низів. На кадрові посади призначають не за критерієм професійних якостей, а за ознакою політичної належності¹⁶. Таким чином, у польському суспільстві розпочалася трансформація політичної еліти. Багато хто вступав до лав ППР не з ідейних переконань, а суто з кон'юнктурних міркувань. Тому фактори виснаженості війною і оновлення управлінського апарату можна вважати вагомими чинниками оптимізації умов для становлення комуністичного режиму.

Інший чинник соціальної аномії був штучно реалізований владою. Йдеться про масові примусові переселення у 1945-1948 рр. з приєднанням до Польщі північних і західних територій, які раніше належали Німеччині, постала необхідність їх заселення. Німецьке населення, яке мешкало на цій території, рятувалося втечею перед загрозою помсти і репресій. Тих, хто залишався, виселяли примусово. Натомість на ці території переселяли мешканців південних і східних регіонів. Результати виборів показали, що саме тут комуністи отримали найбільшу підтримку. Відповідний резонанс мала операція «Вісла», внаслідок якої було розпорошено і переселено українське населення¹⁷.

Міграція мала також соціальний характер. Під час війни загинуло 76% міського населення, а одним із головних завдань була відбудова економіки, в першу чергу промисловості. Тому істотно змінюється статус польського робітника¹⁸. Це вчорашній селянин, який теж перебував у ситуації порубіжжя і був дезорієнтований. Цей фактор теж сприяв встановленню нової влади.

Нова влада намагається здійснити радикальні перетворення і в духовній сфері. Це були спроби максимально дистанціювати церкву від суспільства¹⁹. Однак особливих успіхів у цій сфері досягти не вдалось. Церкву усунули з освітніх і медичних установ, але вплив її залишався вагомим.

Розглядаючи процес становлення режиму пропонуємо таку періодизацію. Перший етап - це 1944-1945 рр., коли боротьба між політичними силами за майбутню форму суспільного ладу розгорталася в умовах визволення теренів Польщі від німецької окупації.

Другий етап - від звільнення у 1945 р. до поразки ПСЛ на парламентських виборах у 1947 р. До цього часу, хоч і доволі відносно, але зберігалася проголошена владою можливість визнання хоч якихось опозиціонерів, йшла орієнтація (знову ж лише декларативна) на розбудову польського варіанту «народної демократії» зусиллями Блоку демократичних партій, відсутні акції антизахідної пропаганди. Ідейно протилежним комуністичному блоку політичним силам не вдалось здобути належного представництва під час виборів до парламенту, за умов неймовірно жорсткого контролю та фальсифікацій тимчасового прорадянського уряду.

Третій етап – 1947-1948 рр. Під впливом активного розгортання «холодної війни» СРСР змусив прискорити реформацію на радянський кшталт у Польщі. Ці дві обставини є ключовим моментом початку наступного етапу становлення тоталітаризму. До 1948 р. було встановлено монополію Польської об'єднаної робітничої партії (фактично – комуністичної) в країні. Цей часовий відрізок характеризується більш жорсткими методами, категоричною окресленістю політичного курсу, максимальним посиленням контролю за громадським життям.

Отже, можна зробити висновок, що реформування польського суспільства на комуністичний кшталт стало можливим за поєднання кількох факторів. Слід виокремити такі: експансія комуністичної ідеології з боку СРСР та відповідне формування маріонеткових польських комуністичних структур, сам факт радянської військової присутності, дипломатична перемога СРСР щодо відновлення польської держави в територіальних рамках, вигідних СРСР, усунення можливої опозиції, радикальна соціальна дезорганізація польського соціуму.

Наступний аспект – характер політичного режиму, який склався в Польщі на 1948 р. Окреслимо головні риси. Встановлено монопольну владу комуністичної партії, спочатку під вивіскою блоку демократичних партій, який потім трансформується в ПОРП. Отже, одна з перших ознак тоталітарного режиму – наявність масової партії з ієрархічною організацією, яка проголошує жорстку ідеологію, – у Польщі проявляється. Заради об'єктивності варто підкреслити, що формально зберігалася багатопартійна система, але по суті це була лише декларація.

Наявна й інша ознака тоталітаризму – ПОРП встановлює контроль над державною владою. У самій партії постає авторитарний лідер Б. Берут.

Черговий фактор – у країні розгорнуто систему терору. Репресіям було піддано політичних опонентів, національні меншини, діячів церкви, активістів АК, а згодом і соратників по партії. Можна стверджувати, що польські карально-репресивні структури скопіювали радянський досвід у кращому виді.

Характерним є й згортання діяльності незалежних засобів масової інформації та встановлення державного контролю над мас-медіа. Також держава намагається не допустити до інформаційного простору іноземну періодику, за винятком радянської. З 1947 р. цей процес прискорюється, і фактично на 1948 р. західна преса відсутня.

Факт контролю партії над збройними силами є очевидним. Спочатку польські комуністи проходили підготовку у відповідних спеціалізованих навчальних закладах СРСР. Тому з самого початку в силових структурах і збройних силах домінували представники ППР.

Також в державі впроваджується планове господарство та централізоване керівництво економікою. Ступінь тоталітаризації визначають наявністю вільних недержавних організацій. У Польщі до таких на 1948 р. з досить серйозними застереженнями можна віднести хіба що церкву.

Звичайно, було б необ'єктивно ставити в один ранг тоталітаризм у СРСР і Польщі. Польща мала свої відмінності: даний тип політичного режиму розвинувся неорганічно, а був експортований. Психологічний аспект, якщо у випадку Італії, Німеччини, СРСР йдеться про ефект переростання народу в «натовп», який прагне нового ладу, має реваншистсько-агресивні плани, то у випадку Польщі варто говорити про ефект виснаженості війною, який згладжувався тим, що була відроджена держава. Для поляків, які мали досвід втрати державності, її відновлення, хоч і номінальне – було вже успіхом.

Таким чином, у Польщі склалася політична система, яка мала свої особливості, але за характером була тоталітарною. Частина суспільства категорично не сприйняла її, але змушена була змиритись. Окремі ж представники щиро повірили в ідеї соціалізму і сприйняли їх як належне. Але сприйнявши ідеї соціалізму, поляки зберегли антиросійські настрої. Особливість тоталітаризму проявляється не лише у фізичному терорі, але й у пануванні над умами людей, встановленні духовного контролю, доведенні людей до самообману. Політичний і фізичний терор у 1948 р. проявився вповні, боротьба за панування над душами людей лише розпочиналась, але успіху в польському суспільстві не мала.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войнаровський А.В. Джерела та історіографія проблеми становлення комуністичного режиму в Польщі у 1944-1948 рр.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 10. Серія: Історія: Збірник наукових праць/ За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С.374; 2. Там само – С.376; 3. Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А. Народная демократия: миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе. 1944-1948 гг. – М., 1993. –

С.281; 4. Polczak A. Walka komunistów o przymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950; od «demokracji» do stalinizacji. – Gliwice, 1992. – S.82; 5. СССР – Польша. Механизмы подчинения. 1944–1949 гг. Сборник документов. – М., 1995. – С.241; 6. Акція «Вісла»: Документи / Упоряд. Є. Місила / Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Львів-Нью-Йорк, 1997. – С.412; 7. Zeńcykowski T. Samotny bój Warszawy. – Lublin, 1990. – S.95; 8. Mikołajczyk S. Zniwolenie Polski: przykład sowieckiej agresji. – Warszawa, 1984. – S.89; 9. Wrona J. System partyjny w Polsce. 1944–1950. – Warszawa, 1995. – S.102; 10. НКВД и польское подполье (По особым папкам И. Сталина) / Отв. ред. А. Носкова. – М., 1994. – С.134; 11. Hemmerling Z., Nadolski M. Oprozcza antykomunistyczna w Polsce 1944–1956: Wybór dokumentów. – Warszawa, 1990. – S.427; 12. Fałszerstwa wyborcze 1947. Pod red. D. Pasiak-Wasik. – Warszawa, 2000. – T.1. – S. 91; 13. Там само – S.145; 14. Diariusz Stanisława Mikołajczyka. Opr. D. Pasiak-Wasik. – Warszawa, 2002. – S.84; 15. Зуев Ф. Польша в период общего кризиса социализма. Возникновение и развитие ПНР. – М., 1955. – С.35; 16. Komunizm. Ideologia, system, ludzie. Pod redakcją Tomasza Szaroty. – Warszawa, 2001. – S.73; 17. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – Т.2. – С.187; 18. Szczepański J. Polskie losy. – Warszawa, 1993. – S.102; 19. Fijałkowska B. Partia wobec religii i Kościoła w PRL. 1944–1955. – Olsztyn, 1999. – T.1. – S.301.

В.Ю. Годлевська

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ІСПАНІЇ: РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Демократизація Іспанії, що розпочалась після смерті Ф. Франко у листопаді 1975 р., поставила на порядок денний остаточне розв'язання проблеми національно-територіальної організації держави. Оскільки стосунки між центром і периферією в Іспанії часто виступали причинами політичних конфліктів, то ця проблема була одним з основних факторів, від якого вирішальним чином залежало встановлення та утвердження демократії.

Процес автономізації Іспанії є ґрунтовно досліджуваний у зарубіжній науці. Серед останніх наукових досліджень, в яких увага приділяється вивченню цього питання, необхідно виділити праці іспанських науковців Х.П. Перес-Льорки, Х. Соле Тура, Х.П. Фусі, Б. Герреро, Х. Ногейри, Х. Валлеса, Ч. Пауела, англійців Р. Кларка, Дж. Хупера, американських дослідників Р. Гюнтера, І. Сані, Г. Шабада, росіян А. Кожановського, Е. Черкасової, І. Данилевич та ін. Проблема територіальних автономій як моделі децентралізації держави висвітлена в статті української дослідниці Т. Татаренко. Більшість науковців одностайні в тому, що в Іспанії національно-регіональна проблема в процесі демократизації була вирішена відносно вдало та ефективно¹.

Евристична цінність даної статті та її наукова новизна полягають у теоретичному прирошуванні матеріалу з вказаної проблеми.

Зростання значущості національно-регіональної проблематики і радикалізація домагань національних і регіональних еліт мають місце в моменти загострення боротьби навколо основ політичного устрою, при ослабленні позицій центральної влади. Відомо, що Друга Республіка (1931–1939 рр.) зробила важливі кроки у формуванні більш справедливих і рівноправних відносин між центром і регіонами, долучивши відповідні статті в Конституцію (1931 р.). Були розроблені статuti політичної і адміністративної автономії Каталонії і Басконії. Проте в умовах переважаності невідкладними завданнями соціально-економічного характеру республіканський уряд розглядав національно-регіональні проблеми як другорядні.

Перемога Ф. Франко в громадянській війні значно погіршила становище національних та історичних регіонів. Для каудильйо всі національні і територіально-автономні рухи були носіями антидержавницької ідеї та сепаратизму. Ф. Франко скасував автономії Каталонії і Басконії, ліквідував інститути регіонального і місцевого самоврядування, заборонив національні і регіональні партії і організації.

Після смерті диктатора виступи за відновлення регіональних урядів посилілись, особливо в Каталонії і Країні Басків, де висувалась вимога визнання права націй на самовизначення.

Безумовно, в різних історичних областях Іспанії мова йшла про різні «типи національної» і різним ступенем національної ідентичності і неоднаковим впливом на соціокультурне життя регіону чи країни в цілому. Прояви регіональних прагнень, національних почуттів, настроїв, що висувалися на їх підставі, мали в кожному регіоні свій особливий вигляд².

В цілому процес розв'язання національно-регіонального питання в інституції можна поділити на три основні етапи: 1) 1975–1978 рр. – перехід до парламентської демократії; основному відбувся; зроблені певні кроки по створенню «доавтономного» режиму в Країні Басків; 2) 1978–1981 рр. – «золотий вік» регіональної автономії, створені три